

Марына Фамянькова

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

СЕМАНТЫЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ў СЛОЎНІКУ І ТЭКСЦЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ НАМІНАЦЫЙ ТЭКСТЫЛЮ Ў ПОЛЬСКОЙ МОВЕ)

Семантычная дэрывацыя часцей за ўсё базіруецца на двух тыпах пераноснага значэння: на метафары і метаніміі. Намінацыі тканін у старапольскай мове паслядоўна набывалі другаснае значэнне ‘назвы адзення, зробленага з дадзенай тканіны’. «Słownik staropolski» [11] адлюстроўвае гэту з’яву даволі паслядоўна: *adamaszek* ‘tkanina jedwabna’ — *adamaszek* ‘strój z tej tkaniny’; *hijacynt* ‘tkanina jedwabna koloru hijacyntu’ — *hijacynt* ‘strój kapłana żydowskiego wykonany z tej tkaniny’; *karmazyn* ‘tkanina jedwabna farbowana na czerwono’ — *karmazyn* ‘szata z tej tkaniny’; *kitajka* ‘tkanina jedwabna’ — *kitajka* ‘przewiązka z tej tkaniny’; *koc* ‘gruba tkanina sukienna’ — *koc* ‘okrycie wierzchnie z tej tkaniny’; *mitwisz* ‘rodzaj sukna’ — *mitwisz* ‘szata z tego sukna’; *muchajer* ‘tkanina wełniana’ — *muchajer* ‘strój z tej tkaniny’; *pawłoka* ‘cienka kosztowna tkanina’ — *pawłoka* ‘odzież zrobiona z tej tkaniny’; *procedela* ‘rodzaj tkaniny’ — *procedela* ‘jakaś bliżej nie określona część ubioru wykonana z tkaniny o tej samej nazwie’. Такі метанімічны перанос — з’ява агульнамоўная і, хутчэй за ўсё, універсальная.

Лексіка-семантычная група «назвы тканін» з’яўляецца багатай крыніцай метафарызацыі і метанімізацыі. Набыццё лексэмай другаснага сэнсу ці актуалізацыя патэнцыяльнай семы слова ў складзе фразеалагізма магчымыя менавіта таму, што метафара — не толькі ментальная аперацыя, але і спосаб спасціжэння, катэгарызацыі, ацэнкі свету.

Праблема існавання слова ў складзе фразеалагізма і набыццё лексэмай дадатковага сэнсу ва ўстойлівых метафарычных канструкцыях і дасюль застаецца дыскусійнай. Ці з’яўляецца кампанент фраземы словам? Гэта пытанне падзяліла фразеологаў і лексікалагаў на дзве плыні. Прадстаўнікі першай плыні сцвярджаюць, што слова ў складзе фразеалагізма губляе свае катэгарыяльныя якасці і менавіта гэта дазваляе фразеалагізму існаваць як адзінцы са сваім сэнсам, які не з’яўляецца сумай значэнняў асобных слоў, што ўваходзяць у яго склад. Погляды апанентаў абпіраюцца на наступны аргумент: кампаненты фразем — гэта, перш за ўсё, асобныя словы [1, с. 92].

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца аналіз фразеалагізмаў, у складзе якіх сустракаюцца назвы тэкстылю.

У грунтоўнай культуралагічнай працы В. А. Лабачэўскай «Белорусский народный текстиль: художественные основы, взаимосвязи, новации» пад тэкстылем разумеецца клас мастацкіх вырабаў, аб’яднаных на падставе

агульных родавых прыкмет, якімі з'яўляюцца нітка і тканіна як агульная матэрыяльная структурафармірующая падстава ўсіх тэкстыльных вырабаў, выкананых у розных тэхніках (ткацтва, вышыўка, пляценне, вязанне, шыво) [3, с. 53]. Такім чынам, у сферу даследаванняў культуралагаў уключаюцца ўсе артэфакты, якія ці самі з'яўляюцца тканымі вырабамі, ці зроблены з тканіны (напрыклад, адзенне).

Семантычныя дэрываты дзеясловаў *плесці* і *pleść*. Н. Б. Мячкоўская звярнула ў сваіх працах увагу на той факт, што дзеясловы лексіка-семантычнага поля «ткацтва» з індаеўрапейскім каранем *plet- (лац. *plekto* 'пляту, звязаю') выступаюць як дзеясловы маўлення: ц.-сл. *плетение словес*, рус. *сплетня, языком кружева плетет; плести околесицу; говорит, что плетень плетет*; пол. *plotka*, бел. *плётка* [4, с. 368; 5, с. 37]. Дададзім яшчэ прыклады з беларускай мовы — фразеалагізмы з агульнай семантыкай 'казаць глупства': *плесці духту; плесці з дуба веце; плесці смалянога дуба; плесці кашалі з лапцямі* [6].

У польскіх лексікаграфічных крыніцах змешчаны наступныя фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *pleść*: *pleść bez związku* 'mówić bez sensu, w sposób pozbawiony logiki' (гаварыць без сэнсу, без логікі); *pleść, co ślina na język przyniesie* 'mówić dużo, byle co, bez zastanowienia, mówić głupstwa' (многа размаўляць, не разважаючы, гаварыць глупства); *pleść, jak (Piekarski) na mękach* 'mówić bez sensu' (гаварыць без сэнсу); *pleść niestworzone rzeczy, pleść od rzeczy* 'mówić bez sensu, pleść głupstwa' (гаварыць без сэнсу, гаварыць глупства); *pleść trzy po trzy* 'mówić bez sensu, mówić głupstwa' (гаварыць без сэнсу, гаварыць глупства) [8, с. 362]; *pleść androny* 'mówić bez sensu' (гаварыць без сэнсу); *pleść banialuki* 'mówić brednie, niedorzeczności, głupstwa, zmyślać' (несці бязглуздыцу, лухту, глупства, выдумляць); *pleść duby smalone* 'mówić brednie, niedorzeczności, głupstwa, zmyślać' (несці бязглуздыцу, лухту, глупства, выдумляць); *pleść, jakby się blekotu/szaleju najadło/objadło* 'mówić nierozsądnie, w sposób niezrównoważony' (гаварыць глупства, не валодаючы сабой) [12, с. 690].

Усе прыведзеныя фразеалагізмы з кампанентам *плесці/pleść* маюць негатыўную канатацыю, характарызуючы гаворку, пазбаўленую сэнсу і логікі. Адмоўная канатацыя слова с каранем *plet- фіксуецца ў стараславянскай мове: *ковы плести* 'строіць козні' [7, с. 449]. Параўноваючы азначэнні ў тлумачальных слоўніках беларускага слова *плесці* і польскага *pleść*, заўважаем дадатковую сему ў беларускага дзеяслова: 'гаварыць няпраўду, узводзіць паклёп', што не зафіксавана ў польскіх лексікаграфічных крыніцах.

Плесці. 1. Перавіваючы (лазу, ніці, стужкі і інш.) злучаць у адно цэлае, вырабляць што-н: *Плесці кошыкі. Плесці лапці. І не цураліся дзяўчаты, /Плялі вяночкі з красак мне* (Колас). 2. перан. значэнне, размоўн. слова. Гаварыць няпраўду, узводзіць паклёп: — *Ваша вялікасць, — заявіў Мазарыні, — Англія*

зноў пляце тайныя інтрыгі супраць Францыі («ЛіМ»). 3. перан. значэнне, размоўнае слова. Гаварыць што-н. без сэнсу, не думаючы: *Той, перш чым адказаць, бадзёра ўсміхаўся і плёў такую бязглуздыцу, што аканом нічога не мог зразумець* (Чарнышэвіч) [6].

Pleść. 1. łączyć pasma, pręty i tp., przekładając jedne przed drugie (спалучаць пасмы, пруты, пераплятаючы адзін з другім); 2. pot. mówić bez sensu (гаварыць без сэнсу) [13].

Семантычная дэрывацыя, пашырэнне асноўнага значэння дзеясловаў *plesci/pleść* адбываецца на падставе метафарычнага пераносу. Пустая, ні пра што гаворка, параўноўваецца з пляценнем — дзеяннем манатонным, якое не патрабуе ні вялікага майстэрства, ні значных інтэлектуальных здольнасцей.

Семантычная дэрывацыя намінацый тканін у складзе фразеалагізмаў і параўнальных канструкцый. Для даследавання метадам суцэльнай выбаркі з польскіх фразеалагічных слоўнікаў [2; 8; 12] былі выбраны ўсе моўныя адзінкі, у склад якіх уваходзяць назвы тканін, сыравіны (ніткі, продзіва), ткацкіх вырабаў з ядзернай семай ‘тканіна, палатно’. Для аналізу выкарыстоўваліся і прыклады з польскай мастацкай літаратуры, узятыя з картатэкі аўтара.

Кампанентамі фразеалагізмаў выступаюць наступныя лексемы: гіперонім *plótno*; гатункі тканін з пункту погляду сыравіны, з якой яны былі вытканыя: *jedwab* ‘шоўк’, *bawelna* ‘бавоўна’, *len* ‘лён’; гатункі тканін з пункту погляду тэхнікі ткацтва: *aksamit* ‘аксаміт’ (з грэчаскай мовы ‘зроблены з шасці нітак’), *koronki* ‘карункі’; назвы ткацкіх вырабаў: *kobierzec* ‘дыван’, *koldra* ‘коўдра’, *powijak* ‘пяленка’; кавалкі тканін: *szmatka* ‘анучка’, *ścierka* ‘ануча’, *lata/lotka* ‘лата / латка’, *podszewka* ‘падшэўка, адрэз тканіны для падшэўкі’; сыравіна для вырабу тканіны: *nitka* ‘нітка’, *runo* ‘руно’; нятканы матэрыял: *wata* ‘вата’.

Прааналізаваныя фразеалагічныя адзінкі былі класіфікаваны па наступных лексіка-семантычных групах: «спосаб маўлення і пісання, тэма гаворкі», «знешні выгляд чалавека», «багацце — беднасць, адносіны да працы», «сацыяльнае жыццё, палітыка».

У гэтым артыкуле прааналізуем дзве першыя групы.

Спосаб маўлення і пісання, тэма гаворкі

Gadka szmatka ‘rozmowa, mówienie o rzeczach mało ważnych, blahych, nieistotnych’ (гаворка, размова пра рэчы неістотныя, дробязныя) [8, с. 106].

Rzucić, przelać, przenieść coś na płótno ‘dać wyraz temu co się myśli, czuje itp. opisując to, także: zrealizować zamiysł twórczy, np. apisać, namalować, narysować, skomponować coś’ (выразіць тое, што адчуваеш, рэалізаваць творчую задуму, напрыклад, напісаць, намаляваць, скласці) [8, с. 364].

Nie owijać (czegoś) w bawelnę ‘mówić o czymś wprost, szczerze, niczego nie ukrywając i nie upiększając’ (гаварыць пра нешта шчыра, прамалінейна, нічога не замоўчваючы і не ўпрыгожваючы) [8, с. 332].

Przypiąć, przyczepić i tp. (komuś) latkę, latę ‘przypisać komuś złośliwie jakąś ujemną cechę, obmówić kogoś, skrytykować coś’ (прыпісаць камусьці негатыўную рысу, абгаварыць кагосьці, раскрытыкаваць штосьці’ [8, с. 223].

Nie zostawić (na kimś) suchej nitki ‘obmówić kogoś, nie widząc w nim ani jednej zalety’ (абгаварыць кагосьці, не заўважаючы ў ім нічога станоўчага) [8, с. 285].

Robić z gęby ścierkę: a) ‘mówić nieprawdę, kłamać, zmyślać’; b) ‘nie wypełniać danej obietnicy, nie dotrzymywać słowa’ (a) гаварыць няпраўду, ілгачь, выдумляць; б) не выконваць таго, што было абяцана, не трымаць слова) [12, с. 345].

Пяць з прыведзеных шасці фразеалагізмаў маюць негатыўную канатацыю. Вынікам гаворкі паўстае тэкст плёткі, нагавору, неабгрунтаванай зласлівай крытыкі. Такі тэкст кадзіруецца фразеалагізмам з лексемай, якая называе не цэлую тканіну акрэсленага гатунку, а кавалак невядома якога палатна. На словаўтваральным узроўні нізкая вартасць кавалка матэрыі падкрэсліваецца памяньшальным суфіксам *-k-*. У адным толькі сказе (*nie owijać (czegoś) w bawełnę*) падаецца намінацыя тканіны, вытканай з бавоўны, канкрэтнай сыравіны. Лексема *bawełna* набылае дадатковы сэнс ‘тое, што пакрывае, хавае, маскіруе’. Размова, у час якой пра штосьці трэба прамаўчаць, нешта негаварыць, патрабуе, з аднаго боку, самакантролю, кемлівасці, прадбачлівасці, а з другога — асаблівай увагі і недаверу да слоў суразмоўцы. І такая размова не ўспрымаецца з непавягай, бо гэта ўжо напружаная інтэлектуальная работа. І ў гэтым выпадку ў сказ уводзіцца намінацыя, якая называе далікатную, хоць і не шляхетную тканіну.

У аснове метафарычнага пераносу *размова (вусная)* і *тэкст (размова, рэалізаваная на пісьме)* → *матэрыя, тканіна* ёсць і генетычнае абгрунтаванне. Як вядома, словы *тэкст* і *тэкстыль* паходзяць ад аднаго лацінскага кораня *texere* — ‘плесці, пераплятаць’.

Знешні выгляд чалавека

Aksamitne oczy ‘аксамітныя вочы’, *czarne jak aksamit* ‘чорныя як аксаміт (пра вочы)’ [2, с. 5].

Aksamitny podbródek ‘аксамітны падбародак’ [2, с. 32].

Ktoś (jest) błydy, biały jak płótno ‘ktoś bardzo błydy’ (хтосьці вельмі бледны) [8, с. 332].

Włosy, warkocze jak len (lniane) ‘włosy jasnobłond’ (светлыя валасы) [8, с. 210].

Brwi spływały ku skroniom jak dwie ciemne wstęgi [9, с. 251].

Liczyła, że chwyt zadziała, że jej łagodny aksamitny głos doświadczonej terapeutki... [10, с. 219].

Словы-намінацыі тканін, якія ўжываюцца для апісання знешнасці чалавека, не пашыраюць сваёй семантыкі. У мастацкім тэксце параўнанне валасоў героя з добра вядомай тканінай (*len*) робіць вобраз нацыянальна мар-

кіраваным. Колер бледнай скуры ў фразеалагічных параўнаннях апісваецца намінацый *plótno*, як варыянт можа выступаць слова *chusta* (*Ktoś jest blady jak chusta*). Устойлівыя адзінкі адсылаюць да гісторыі народнага ткацтва, сялянскага быту, дзе майстэрства гаспадыні цанілася па якасці і колеры выбеленага палатна хатняй работы. Сярод намінацый тканін *аксаміт* часцей за іншыя выкарыстоўваецца для апісання знешнасці чалавека. Колер аксаміту (першапачаткова толькі чорны) і яго непразрыстаць выступае падставай для апісання вачэй, мяккасць і далікатнасць — пры апісанні скуры. Аksamітным можа быць нават голас (гл. прыклад вышэй). Са словам *аксаміт* ствараюцца сінэстэзіійныя метафарычныя і параўнальныя канструкцыі. Сінэстэзіійная (аб'ядноўвае ўсе перцептыўныя каналы спасціжэння з'явы) метафара ўплывае на цэласнасць адлюстравання рэчаіснасці.

Назвы тканін у адрозненне ад іншых матэрыялаў (металаў, каштоўных камянёў) недастаткова даследаваліся ў славянскім мовазнаўстве. Найбольш цікавым, на нашу думку, з'яўляецца метамоўны патэнцыял намінацый тэкстылю. З дапамогай намінацый гатункаў тканін можна апісаць розныя нюансы вербальнага захавання камунікантаў. Крыніцай метафарызацыі з'яўляюцца назвы тканін як дарагіх, так і больш простых, але толькі тых, якія добра вядомыя носьбіту мовы. Так напрыклад, слова *powłoka*, якое натое «*Słownik staropolski*» (гл. вышэй), у сучаснай польскай мове ўваходзіць у склад дзвюх фразеалагічных адзінак [8, с. 389], але сема 'гатунак тканіны' ў семантыцы ўжо адсутнічае.

Літаратура

1. Алефиренко, Н. Ф. Фразеология и паремиология: учебн. пособ. для бакалавр. уровня филол. образов. / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко. — М.: Флинта, 2009. — 344 с.
2. Гюлумянц, Кира. Польско-русский фразеологический словарь: в 2-х т. / Кира Гюлумянц. — Минск: Экономпресс, 2004. — Т. 1: А–М. — 685 с.; Т. 2: N–Z. — 718 с.
3. Лобачевская, О. А. Белорусский народный текстиль: художественные основы, взаимосвязи, новации / О. А. Лобачевская. — Минск.: Беларуская навука, 2013. — 527 с.
4. Мечковская, Н. Б. Метаязыковые глаголы в исторической перспективе: образы речи в наивной картине мира / Н. Б. Мечковская // Язык о языке / под. ред. Н. Д. Арутюновой. — М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 363–380.
5. Мечковская, Н. Б. Философия языка и коммуникации: учебн. пособ. / Н. Б. Мечковская. — М.: Флинта, 2017. — 514 с.
6. Скарнік [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by/tsbm/61677>. — Дата доступу: 29.09.2018.
7. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / под ред. Р. М. Цейтлин. — М.: Русский язык, 1994. — 842 с.
8. Kłosińska, A. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami PWN / A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. — 839 s.

9. Kuncewicz, Maria. *Cudzoziemka* / Maria Kuncewicz. — Warszawa: Książka i Wiedza 1984. — 354 s.
10. Miłaszewski, Zygmunt. *Gniew* / Zygmunt Miłaszewski. — Warszawa: Wydawnictwo W.A.B, 2014. — 453 s.
11. *Słownik staropolski* / pod redakcją Stanisława Urbańczyka. — T. 1–11. — Kraków: IJP PAN, 1953–2002.
12. *Wielki słownik frazeologiczny* / pod redakcją Arkadiusza Latuska. — Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2008. — 718 s.
13. Wydawnictwo Naukowe PWN — Pobrano z: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/ple%C5%9B%C4%87.html>. — Dostęp: 28.09.2018.